

Ukratko, budući da osim čoveka i neka niža živa bića slijaju, Bog ne bi mogao biti taj koji ljudima šalje proročanske snove, niti se snovi toga radi javljaju; ali pouzdano se može tvrditi da snovljenja padaju u delokrug njih duhovnih sila (daimónion). Jer, materijalnom prirodom upravljaju te niže duhovne sile, i ona nije neposredni delokrug Boga. Evo dokaza! I sasvim prosti ljudi imaju dar predviđanja i sposobni su da gledaju budućnost u živim slikama snovljenja. Ali takve snove ne šalje im Bog; nego svi ljudi čija priroda kao da je brbljiva ili melanholična imaju raznorazna viđenja. Naime, budući da takve ljude mnogo toga pokreće i emocije su im veoma raznovrsne, njima se desi da imaju i viđenja koja se podudare sa stvarnošću. A u ovome imaju uspeha baš kao igrači u igri »par—nepar«. Dešava se to u smislu izreke: »ako mnoge strele odapneš, jedna ili dve pogodiće cilj.« Isto je, dakle, slučaj i s proricanjem po snovima. Nije neobično ni to da se mnogi snovi ne ispunjavaju, kao što do ostvarenja ne dolaze ni svi telesni simptomi ili nebeski predznaci, oni, na primer, koji nagoveštavaju kišu i vetar. Jer, ukoliko naide neki drugi pokret, jači od onog koji je mogao da se ostvari i koji je pri tome već progredio određeni nagoveštaj, do ostvarenja ovoga prvoga neće doći. Mnoge valjane namere koje bi trebalo da se ostvare, rasprše drugi i jači uzročnici. Ukratko, ne ostvaruje se sve ono što može da se ostvari, kao što ni realizovana i verovatna budućnost nisu istovetne. Zapravo, treba naglasiti da ima nekih začetaka iz kojih ne mora da proističe rezultat. I to su znamenja nečeg što se ne ostvaruje.

Što se tiče snova koji ne sadrže začetke kakve upravo potmenimo, već pokazuju neko preterivanje u pogledu vremena, mesta ili veličine, ili opet ne pokazuju takva preterivanja, ali se njihovi začeci ne nalaze u samim snevačima, uputnije je privatiti objašnjenje koje sledi nego ono Demokritovo, koji za uzročnike takvih snova smatra »sličice« ili »emanacije«. Barem ukoliko se snovljenje ne obistini po pukom slučaju. Kod spomenutih snova imamo pojavu sličnu onoj koja se javlja kad nešto pokrene vodu ili vazduh, pa se podstrekne pokreta potom umiri; kretanje u vodi počne da se prenosi i traje do nekog trenutka još i posle nestanka podstrekne. Tako je moguće da s predmeta (što ih Demokrit uzima kao izvorište svojih »sličica« ili »emanacija«) neki impuls ili oset dospire do duša ljudi koji snevaju. Bilo kako da stignu, više će čulnih predstava izazvati noću, jer ukoliko se prenose danju, lakše se rastote (vazduh je noću manje uzburkan, jer su noći mirnije). Ovi čulni nadražaji izazivaju u telu osećanja zahvaljujući snu, jer ljudi koji spašavaju, više od budnih, osećaju čak i najmanje unutrašnje pokrete. Baš ti čulni pokreti duše izazivaju vidovnjačke slike po kojima ljudi proriču budućnost i sude o određenim događajima. Zbog svega toga događa se da se sposobnost za takve doživljaje susreće pre u običnih ljudi izuzetno. Ukoliko bi snovljenja slao Bog, takve bi se slike javljale i danju, i javljale bi se mudrim ljudima; ali budući da je sve to ovako, potpuno je prirodno da predviđaju sasvim prosečni ljudi, jer njihov um nije sklon dubokim razmišljanjima, već je lišen i, da tako kažem, ispräžnen od svake misli. Ukoliko ga, dakle, jednom nešto pokrene, usmerava se u pravcu koji je odredio pokret.

Razlog što su neki ljudi, kad padnu u zanos, sposobni da predviđaju, leži u tome što ih sopstveni unutrašnji pokreti ne opterećuju, već kao da ih vetar briše. Zato su oni veoma osetljivi na spoljašnje uticaje. To što su neki sposobni da gledaju proročanske snove, kao i to što prijatelji mogu najbolje da predvide budućnost prijateljima, proizlazi iz toga što prijatelji ponajviše i razmišljaju jedni o drugima. Kao što se dobri prijatelji i na razdaljini dobro poznavaju i razumeju, slična je stvar i s njihovim unutrašnjim doživljajima. Najsrodniji su unutrašnji doživljaji bliskih prijatelja. Melanholiči, baš kao da su streliči koji gadaju izdaleka, zbog svoje jake osećajnosti, brzo pogadaju cilj. Kako im je duh pokretljiv, brzo i u jedna slika pred očima smenjuje drugu. I kao što mahniti ljudi recituju i drže na umu pesmu Filajgida (kao što je, na primer, *Afrodita*), zbog njihovih sadržinskih veza, tako i ovi redom povezuju događaje u budućnosti. Zbog silovite pokretljivosti njihovog duha jedno duševno kretanje ne isteruje lako drugo iz njihove svesti.

Najveštiji je tumač snova onaj koji je sposoban da uoči podudaranje. Svako je sposoban da protumači providne snove. Kad se dogodi da predstave u snu budu nalik na odbleske u vodi, kao što smo ranije rekli, to bi, po meni, predstavljalo podudaranje. Ukoliko se voda jače uzmuti, predstave i slike prestaju biti verne stvarnim predmetima. Sposoban da prosudi o tim predstavama bio bi onaj čovek koji bi uspeo da brzo sagleda i razazna te slike koje su razbacane i iskrivljene. Na primer, da li se radi o čoveku, konju ili bilo čemu drugom.

Slično je i sa snevanjem, jer pokret razara jasnoču proročanskog sna.

Tako, izložili smo šta je san a šta snevanje, kao i to šta ih uslovjava. Objasnili smo i šta je to-proricanje po snovima.

Da starogrčkog prevela:

Bojana Sijački-Manević

Prevod prema tekstu: ARISTOTE: Petits traités d'histoire naturelle. Texte établi et traduit par René Mugnier. Paris, Les belles lettres 1953; Collection des universités de France publiée sous patronage de l'association Guillaume Budé

o artemidoru i antičkoj oniromantici

miron flašar

Baviti se nekom oblašću klasičnih studija znači danas, sem ostalog, i biti na meti mnogome pitanju koje, najšire, dotiče grčko-rimski svet. Neka tih pitanja su izazov za stručnjaka. Onda se on njima poneće, sistematski, da bi upotpunio svoja znanja tamo gde su mu se, nenadano, pokazala dosta tanka. Neka pitanja, opet, bude prostо njegovu radoznašlost, slučajem, ili jer je predmet zanimljiv. Od ove je poslednje vrste, za mene, pitanje o antičkim sanovnicima i tumačenjima snova. Postavila mi ga je redakcija ovoga časopisa ne tako davno, a na nevelik razmak od dana kada sam, kao slab snevač i još slabiji čitač sanovnika, otvorio u dubinu ormara jednu knjigu povezanu čvrsto u narandžasto platno. Knjigu sam kupio jer sadrži starogrčki tekst objavljen 1963, u podmladenom kritičkom izdanju, a u knjizari dugo nije našla kupca i cena joj je, protivno današnjim očekivanjima, došla pristupačna kupovina po trenutnom cenu. Na knjizi (sada sam je novouzeo u ruku) stoji, kako je u nekih izdavača grčkih tekstova običaj, latinski naslov: *Artemidori Daldiani Onirocriticon libri V.* Priručnici beleže kratko da je taj Artemidor (ima više starogrčkih autora toga imena) pisao u II veku nove ere i da je njegov *Tumačnik snova* veoma »važan izvor za poznавање antičkog sujeverja«. No, kako sujeverje i tumačenje snova pružaju koren duboko u prošlost, nekolike epske o grčkoj oniromantici, na koje će se ovde ograničiti, moraju ovaj predmet zahvatiti poizdalje.

*

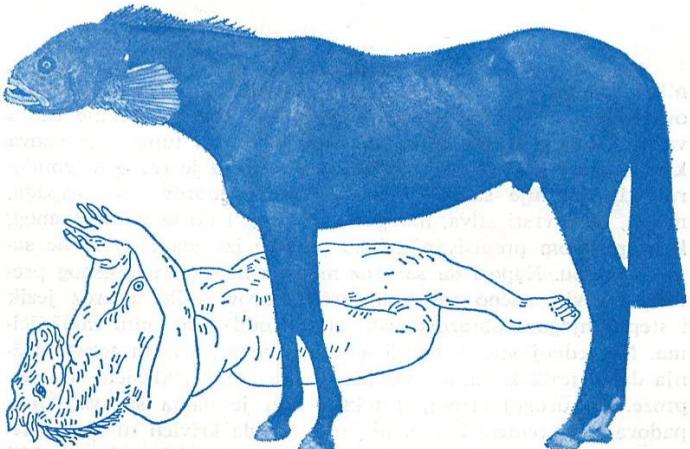
Motivu proročkog sna, nasledenom iz najstarije, nama izgubljene grčke junacke pesme, homerski je ep prokrčio put u umetničku poeziju. Motiv se javlja u herojskoj epopeji starih Grka, lirskoj poeziji (Klitemnestren i san kod Stesihora) i delima tragičara iz klasičnog V veka stare ere. A potom je taj motiv prisutan u grčkoj knjizi sve do izmaka antičkog doba. Naporedno se u antičkom spisateljstvu javljaju i nagadanja, ili tvrdjenja, o tome ko je iznašao veštini tumačenja snova. (Napadna je crta starogrčkog mišljenja gotovost da se za svaku pojedinost civilizovanog života odredi i »pronalažać«.) Kao i samo javljanje motiva proročkog sna u poeziji, i rečena kazivanja o tome ko je iznašao oniromantiku pripadaju raznim razdobljima antičke. U pitanju hronologije ovde smo upućeni na tipološki zasnovana domišljanja. Starija će, možda, biti takva kazivanja koja veštini tumačenja snova vezuju za neki mitski lik, na primer za Prometeja. Ipak, upravo ovo mitsko tumačenje nije naročito važno svedočanstvo za poznavanje istorije antičkog tumačenja snova. Nastalo je, nesumnjivo, stoga što su stari Grci ime Prometeju shvatili u značenju »onaj koji misli unapred«. Prometeju je, otuda, pripisvana ne samo domišljatost, nego i promišljeno, pa i sposobnost predviđanja. Uostalom, kao mitski lik koji olimpskim božanstvima otima neke prednosti i daruje ih ljudima, Prometej je bio sasvim pogoden da ponese i počasni naziv prvog tumača snova. (Iz ovih je razloga tragediograf Eschil pripisao pronalazak oniromantike Prometeju.) Za istorijat antičkog tumačenja snova važnije je drugo, neuporedivo pozajmice, čak srednjovekovno tvrdjenje, po kojem su »pronalažaći« oniromantike bili maloazijski Telmisani. Podatak je zabeležen u delu Teodora Prodroma (XII vek), ali je ono do vizantijskog pisca svakako dospelo iz antičkih izvora. Znamo, naime, iz podataka koje daju antički istoričari, a i po nalazima modernih arheologa, da je u dva istoimena grada, Telmisusu u Kariji i obalom gradu Telmisosu na granici Karije i Lidije, bilo staro proročište posvećeno, u vreme kada su tu boravili Grci, bogu Apolo-

nu. Natpsi na likijskom jeziku, nađeni u obalnom Telmissusu, svedoče o drevnosti ovoga kulturnog mesta. Zapravo, u Prodromovom podatku krije se posredno svedočanstvo o ranome požimanju grčke oniromantike elementima iz staroanadolskog nasledja.

U Grka, kako smo nagovestili, najstarija pisana svedočanstva o tumačima i tumačenju snova čitamo kod Homera. Teško je tačno proceniti u koje nas vreme ta svedočanstva vode. Dovoljno pouzdani je samo najniži datum, onaj kojim datujemo tekst Homerovog speva. Naime, u obliku u kojem je danas poznajemo, *Ilijada* je nastala potkraj VIII veka stare ere. Ali je ovaj ep proizašao iz predanja junačke pesme žive već nekoliko vekova ranije u grčkome svetu. Otuda je homerska slika gatara ili vraca-pogodača umnogome, ako ne i u svakoj crti, odraz drevnih grčkih običaja i shvatanja. U tim, pak, shvatanjima ima, već u Homera, neka nesaglasnost između uvažavanja proročkog znamenja i ugleda profesionalnih gatara-proroka. Zapravo, u grčkome svetu, ne samo u arhaiskom razdoblju nego i sve do isteka antičkog doba, pridavan je velik značaj predskazanjima dobijenim u hramovima raznih božanstava, ali to uvaženje nije se protezalo i na ličnost sveštenika—tumača. Kao da je već izrana jaka praktično-racionalna strana njihovog mišljenja opominjala Grke na oprez: sveštenik—gatar je čovek, pa on svaki posao koji prolazi kroz njegove ruke zna da savija ka svojim ciljevima, ili ka ciljevima svoga grada i svoje političke stranke. (Među sasvim rane crte iz Ezopovog legendarnog životopisa ide podatak da su sveštenici Apolonovog proročišta u Delfima podmetnuli basnopiscu u prtljag nekakvu zlatnu času, pa ga optužili za krađu i svetogrde, i pogubili.) Ali, pojednostavljeno uopštavanje vodi lako u nesporazum. Stari Grci nikako nisu bili samo praktično-racionalni. Ponus evropskih naslednika starogrčke misli rado ističe da je ona bila utemeljena na *logos-u*. No, taj pojam nije svodiv na praktičnu racionalnost, kao što nije ni u punoj suprotnosti s *mythos-om*, odnosno »mističnim načinom mišljenja«. Vera u *logos* bila je u starih Grka vera u moć mišljenja, logičkih operacija i deduktivnog zaključivanja, koje je rado, i samosvesno, protivstavljano obaveštenjima dobijenim preko čula i iz neposrednog iskustva. Takva je vera u *logos* vodila spekulaciju odlučno putem racionalnog metoda koji, silogističkom dedukcijom, može da opravda metafiziku, pa i filosofsku mistiku. Ovo je i razlog što je gatanje i tumačenje snova, što su mantika i oniromantika našle mesto u krugu mnogih filosofskih učenja — od (više ili manje) starog orifickog i pitagorskog, preko platonizma, do stoicizma i novoplatonizma.

*

U antičkom svetu, kako se iz rečenoga vidi, bilo je tumačenja snova posvuda: u svakodnevnom životu, naročito u nekim kultovima; u filozofiji, naročito gde je spekulativno dokazivana besmrtnost čovekovog duha; u poeziji i književnosti, gde je proročko snoviđenje čest motiv, a gdekad i sredstvo da se organizuje fabula; a onda još i na nižoj razini pismenosti, enumerativno, u priručičkim spisima neposredne namene. Za nas, danas, i za evropsko predanje, već odavno, glavni predstavnik takvih spisa je obimni Artemidorov *Tumačnik snova*. Tako je htela igrati slučaja koja je uzrokovala očuvanje jedne i nepovratni nestanak bezbroj drugih antičkih knjiga. Obiman, i ne bez neke filosofske obojenosti, Artemidorov sanovnik je važna sabirna tačka u predanju tumačenja snova. (I u ovoj nižoj oblasti civilizacije može se, i mora, govoriti o zajedničkom mediteranskom i evropskom nasledju.) Bezbrojem rukavaca i otoka Artemidor je preneo nataložena antička iskustva potonjim evropskim stanovnicima. Posao oko istraživanja tih veza, ovo valja priznati, i danas još стоји na svojim počecima.

Ovde, pošto sam, eto, spomenuo opseg dosadašnjih istraživanja, oprez me gura u jednu digresiju o metodu. Oniromantičko predanje u određenom civilizacijskom krugu nesporna je činjenica. Pa opet, tumačenje snova je oduvek živo na svim tačkama Zemljine lopte. Nije otuda, ako se gleda pažljivo, moguće ne uvideti kako je sanovnička pouka ne samo deo često anonimne poluknjiževne produkcije za široke slojeve čitalaca, nego, u izvesnoj meri, i deo folklora. Ovo, pak, znači da naš predmet prati sledeća, za motiško izučavanje narodne književnosti ključna nedoumica: kako razlučiti kada je podudarno tumačenje nekog sna nastalo poligenetski, iz sličnog i dosta elementarnog rezonovanja, na raznim mestima i u raznim razdobljima; a kada je u pitanju genetski beočug u neprekinitom lancu predanja. Dilemu beležimo bespoletno, po dužnosti. Spremniye dajem da je mantika, zbog svoje vezanosti za kultna mesta, a i stoga što je oduvek ubrajana u »znanja posvećenja, po svojoj biti tradicionalistička. I onda još: u folkloru određenog prostora tradicija je moćna, i jaki su njeni dugovi upravo u kultu, pa čak i u knjizi, onoj ponajviše koja populariše verovanje i u nj vezanu priču. (Ispitivači narodne književnosti otkrivaju, odskor, izvore nemalog broja evropskih pripovedaka i bajki u nekadašnjem dušepoleznom štitu, ili po zbornicima iz kojih su propovednici crpili poučne alegorijske »primere«. Uzajamnost u davanju i uzimanju između usmenog narodnog predanja i »knjige«, odnos teksta utvrđenog u krugu obrazovanih ljudi i verskih vođa, nije bila manja u klasičnoj starini. Znamo da su priče o čudima, proročtvima i čudotvornim snovima beležene i pričane u određenim kulturnim središtima.)

Pružanje i preplitanje tradicije u obe oblasti — usmenoga predanja i stručne knjige — može se ilustrovati brojnim primjerima iz priručnika snovotumača Artemidora. (U svojoj struci Artemidor je bio načitan, daje nam ceo spisak izvora; a bio je i šire obrazovan.) Uzmimo, da bismo gornje tvrdjenje opravdali, kratak odeljak o zmijama, razne vrste, debljine i dužine, iz Artemidorovog *Tumačnika snova*.² Kada nekome u san dođe velika zmijurina, zmajoliki *drakon*, to, veli Artemidor, znači: i kralja, zbog moći; i vremenski razmak, zbog dužine; pa starost i podmlađivanje, zbog toga što zmija odbacuje svoju košuljicu; a, među ostalim, to znači i »bogatstvo i novac, jer *drakon* sedi nad blagom«. Kad, pak, usmimo kratku otrovnici aspidu (*aspis*, od vrste egipatske kobre), ili zmiju-ljuticu ehidnu (*ehidna*, grčki mit je ovu prikazivao kao ženu-zmiju i daviteljicu), i to ne jednu od tih zmija nego više njih, to, prema Artemidoru, znači: »novac (sitniji i srebrn) zbog mnogog otrova«.

Ustavimo se, za trenutak kod upravo navedenog, u Artemidorovom tekstu prvoga tumačenja, uz aspide i ehidne; i pogledajmo na poslednje gore spomenuto Artemidorovo tumačenje, uz drakone. Ako smo se opredelili za racionalističko tumačenje, možemo ovako reći: da je mnogo srebrenjaka — otrov, i onda to zvući sasvim kao stav iz popularne moralističke propovedi; da je više manjih otrovnica shvaćeno kao gomila novca nešto manje vrednosti, to je razumljivo kada, nasuprotni kratkim ehdnama i aspidama, golema zmijurina—aždaja, *drakon*, znači bogatstvo i blago. (Kad se kaže blago, misli se na zlato!) Ovaj, u Artemidoru logični i naoko prirodno metaforični, niz tumačenja, ipak stoji na osnovi sasvim drugaćoj. Interpretacija zmije—aždaje koja »sedi na blagu« (zlatu) iz narodnog je verovanja, i nije u pitanju izvođenje po logici i analogiji. A kad spomenemo grčki folklor, to nas nužno vodi u predanje koje se, u mnogome slučaju, pruža od antičkih vremena do u novi vek, i gotovo do u savremenost.

Zmaj, sa svim vrstama koje ima u našem i uopšte u balkanskom folkloru, stalan je i čest lik novogrčke narodne pesme i priče. A bio je poznat i našem narodnom verovanju antičkih vremena. (Tada, razume se, još nije poistovećivan s »crnim Arapinom«.) Znamo to premda se antički autori, uvek više ili manje školovani, a često i samozadovoljno učeni, nisu zanimali za »priče koje starice pripovedaju«. (Nazivom *mythoi graōn ili anīlis fabila* stari su, retko i samo uzgredno, označavali priče za koje verujemo da su bile slične našim bajkama. Ali tu su označku uzimali više pospridno, s vrednošću »bapske« više nego »bakine priče.«) Nama je, ipak, ponešto poznato i o tim starogrčkim narodnim kažama. Najviše iz napada nekih antičkih satiričara na sujeverje, ali i u zapletenih, tobože naučnih spisa o čudima u prirodi, ili, opet, iz hrišćanskih napada na pagansku religioznost. U takvim izvorima sećanje na pripovesti iz antičkog folklora, premda krnja, izmrvljena, pa i izvitoperena, ipak znaju biti dosta pouzdan dokaz o starini nekog verovanja ili motiva, koji su nam bolje poznati tek iz novijeg grčkog i balkanskog predanja.

Bacimo, dakle, pogled u smeru u kojem, u balkanskoj starini i skorijoj prošlosti ovoga prostora, možemo naći obrazloženje za tumačenje iz Artemidora, gde se kaže da usniti drakona, zmijurinu—zmaja, znači veliko nenadano bogatstvo. Obrazloženje na koje mislim jeste racionalno, premda nije dato u duhu prosvetiteljskog racionalizma, nego proizlazi iz logike narodnog mišljenja. U novogrčkoj narodnoj pesmi i pripovetki ima zmajeva, i to često i mnogo, a takvih koji i svojim nazivom — narod ih zove *drakos* ili *drakondas* — i svojim obeležjima i odlikama otkrivaju da im je poreklo staro, delimice i antičko.³ U tim narodnim pričama iz novovekovnog grčkog folklora čest je

motiv da je zmaj čuvan zakopanog blaga. Reci će ovde neko: motiv je da poznati i drugim narodima, izvan Balkana i van Evrope. Tačno je to. Ali govorimo o prostoru, napomenu sam to već, s jedinstvenim predanjem. A osloniču se, pri povezivanju pojava, i na još jedan dodatni motiv. Novogrčko narodno verovanje javlja se u pripovetki i ovako: kada čoveku u snu bude otkriveno gde je zakopano blago, on mora da pode upravo do toga mesta, a nikome ne sme da proslovi reč; na mestu, pak, kuda ga je san uputio, žrtvovaće snevač petla, ili drugu koju životinju kakva se ubija pri polaganju kamena temeljca. Cutanje i žrtva umilostivice duha—čuvara onoga mesta (a on je gotovo redovno *drakos*). Samo ako snevač ispunjava oba uslova, sačuva ritualno čutanje i prinese žrtvu podzemnom demonu, on će moći da podigne blago. A ovo je u narodnom pripovedanju po pravilu »zlatno«. (Dragoceni metali pripadaju, uostalom, u osnovni fon motiva i simbola bajke.)

Nije teško uvideti da u spomenutom narodnom verovanju imamo upravo onu istu praznovericu na kojoj je zasnovano i Artemidorovo tumačenje sna o drakonu, koji »znači bogatstvo i novac, jer zmije—zmajevi sede nad blagom«. Da je ovo verovanje u grčkome prostoru zaista starog, čak antičkog porekla, potvrđuje nam, uzgredno, jedan antički grčki satiričar. Mislim na Lukijana iz Samotes, koji pripada II veku nove ere, sastavim kao i Artemidor. Lukijan se u jednome od svojih brojnih spisa rugao mističi učenih filosofa i praznoverici naroda. Na jednemu mestu, gde lik iz Lukijanovog dijaloga dokazuje da je duša besmrtna, dokazujući da ima duhova, ispričana je priča o ukletoj kući u Atini, o aveti koja se po njoj šetala, pa o iskopavanju kostura neopojanog mrtvaca, posle čega se kučni duh smirio i povukao. U odgovoru na taj »dokaz« dolazi, iz usta oponenta, uzvik: »Blago kojem smo se nadali pretvorilo nam se u hrpu ugljevlja« — *anthrakes hemin ho thesauros*. Izraz *blago nam se pretvorilo u ugljevlje* (pepeo) bio je, dakle, u Artemidoro vreme poslovican, a izražavalo je iznevenu nadu. Ušao je i u antičke zbirke poslovica, pa ga potom i Vizantinci na isti način navode.⁵ Ali tek nam novogrčko narodno verovanje i pripovedanje otkrivaju na kojem i kakvom shvatanju antička poslovica stoji. Po novogrčkoj narodnoj priči, naime, snevač koji san o zakopanom blagu isprioveda, ili žrtvom ne umilostivi zmaja koji čuva blago, uspeva, doduše, da otkopa blago, ali mu se ono pod rukama pretvori u ugljevlje (*karvuna*). Tako se, preko novogrčkog narodnog kazivanja, uspostavlja veza između Artemidorovog tumačenja sna o zmaju i Lukijanove poslovice *blago nam se pretvorilo u ugljevlje*. A mi dobijamo jak dokaz za tvrdjenje da je Artemidora sistematisacija niza tumačenja iste pojave, ili srodnih pojava, načinjena logičkom dogradnjom starih, delom i narodnih tumačenja snova, duboko ukorenjenih u grčkome i balkanskome folkloru.

Nekolike dalje primedbe o novogrčkim verovanjima koja se tiču snova i njihovog tumačenja, neće, otuda, biti ovde suviše. Blago je, na primer, u novogrčkom folkloru često zamena — ikona. Kult čudotvornih ikona jednom je svojom stranom, naročito od vremena turske vlasti nad Grčkom, vezan za pripovesti o snevacima kojima je u snu otkriveno gde je neka ikona zakopana. Na osnovu takvog predskazanja, ikona je, kazuju priče, više ili manje svečano otkopana, prenesena u crkvu i tu postavljena na počasno mesto. U novogrčkom folkloru poznati su i snovi snevani u crkvu, koji bolesniku otkrivaju lek za njegovu bolest. Ova praksa spavanja po hramovima naziva se inkubacijom i zninamo da je još u antičko doba bila u običaju, a posebno u svetilištu boga—lekara Asklepija, u Epidauru. Tu su nam, iz antičkog vremena, sačuvani i natpsi koji pričaju o čudotvornim izlečenjima tehnikom inkubacije. Može se na tim natpisima pročitati sledeće: kako je neka žena nosila plod pet godina, a kada je došla u Epidaur i prespavala u Asklepijevom svetilištu, odmah se ujutro i porodila; ili kako se nekakav čovek, kome su prsti na ruci bili zgrčeni, u Epidauru rugao slikema što prikazuju čudotvorna izlečenja, pa mu se u snu potom prividelo kako baca kocke, a bog—lekar Asklepije je naišao, stao mu na šaku, ispravio prste, tako da je bolesnik, sledećeg jutra, izšao zdrav iz hrama. Ima u tim natpisima i priča o čoveku s gadnjom ranom na nozi, do koga je, kada je u hramu zaspao, dopuzila zmija iz tajne odaje svetilišta i jezikom mu polečila ranu. (Asklepije se javlja snevacima i u primerima za »ostvarena snovljenja« što ih navodi Artemidorov sanovnik.)

Spone između novogrčkog i antičkog folkloru brojne su. Moguće je da su i neke novije tehnike izazivanja proročkih snova, uobičajene u grčkom folkloru, antičkog porekla. Na dan svete Katarine u Grčkoj je još doskora bio poznat običaj da devojke peku i jedu neke veoma osoljene devreke ili perece (*armirokulura*). Čini se da su onda gasile žđ vinom. Verovalo se, svakako, da će, u snu koji je tako pripremljen, ili izazvan, devojka videti mladoženju. Druga tehnika za postizanje istoga saznanja, gdekad primenjivana u spolu sa simboličnim kušnjem slanih devrek, naziva se u novogrčkom folkloru *kliodonas*. Devojka, pošto je jela od slanih pereca, i obavila još neke ritualne i magičke radnje, izlazi na ulicu i prvo ime koje tu čuje treba da je ime njenog »suđenika«. Ovakvo proricanje, na osnovu slučajno čuvenog imena ili reči, poznato je bilo i antičkim Grcima, onim najstarijim čak, jer ga spominje već homerski ep. Štaviše, ono tu već nosi isto ime (u antičkom izgovoru i obliku: *kledon*).⁶

Premda o pojedinostima imamo samo sasvim oskudne podatke, vrlo je verovatno da su i antički Grci, a svakako i nji-hovi susedi, primenjivali razne tehnike kako bi izazvali proroč-

ka snovljenja. Ovo nas, na negativan način, vraća Artemidoru. Ovaj obrazovani tumač snova, a to je, čini se, bio svojstveno i drugim učenim autorima koji su u antici pisali o proricanju po snovima, pravio je razliku između snova čiji je uzrok pretrpani stomak ili piće i pravih proročkih snovljenja. Zapravo, još je Aristotel — sam načelno jako skeptičan u ovome pitanju — prava proročka snovljenja odvajao od svih onih snova koji su izazvani fizičkim uslovima i doživljenim utiscima.

No, gde je reč o antičkom verovanju u proročke snone mora se napomenuti i ovo: čak i mislioci veoma skloni kritičkom i racionalnom gledanju na onirromantiku nisu istupali odviše odlučno protiv ove vrste sujeverija. Na jednoj strani bilo je verovanje u proročke snone, ločivo, i odviše ukorenjeno, ne samo u narodu nego i u obrazovanim slojevima. Na drugoj, pak, strani, i ovo moram novano napomenuti, verovanje u proročke snone lako se moglo ugraditi u mnoga ugledna filosofska učenja; na primer, u ona stočkog i platoniskog tipa. Zapravo, još u ranoj, predsokratskoj filosofiji našle su, kako se čini, mesta neke crte uslovljene popularnim verovanjima u mađije. Može se to, na primer, iščitati iz kritike madijskih predstava i starijih učenja, koju sadrži medicinski spis *O sveštenoj bolesti*.⁷ Ovaj grčki spis nastao je, verovatno, u IV veku stare ere. Njegov, nama nepoznat, autor nastoji da demistifikuje epilepsiju koja je posmatrana kao posebna bolest nastala pod uticajem viših sila. Spis je delimično upravljen i protiv kultne, hramovne medicine, u kojoj su, kako smuo rekli, tehnike inkubacije i proročko snovljenje imali važno mesto. Naročito je snovljenje korišćeno kao uputstvo za propisivanje »leka«. Ali ni spis *O sveštenoj bolesti*, niti drugi kritički sudovi upereni protiv kultne medicine i tehnike inkubacije, nisu smanjili priliv bolesnika u hramove. Kultma mesta i proročišta u kojima su tumačeni snovi bila su u antici brojna i cvetala su upravo u poslednjim vekovima stare i prvih vekovima nove ere. Među slavnim kulturnim mestima takve vrste bila se — pored Asklepijevog svetilišta u Epidauru — Amfiarajevo svetilište kod Oropa, Amfilohovo kod Mala, Sarpedonovo u Troadi, Trofonijevo kod Lebedeje, Mopsovo u Kilikiji, Hermionino u Makedoniji, Pasifajino u Lakoniji. Dodati valja da je demonologija u najširem smislu, dakle verovanje u nekakva niža božanstva ili duhove koji upravljaju čovekovom sudbinom i samom prirodom, imalo svoje stalno mesto i u antičkoj književnosti i u antičkoj filosofiji. Čak i Aristotel nije umeo da zaobiđe ove dosta neodredene »sile« (čiju oblast delovanja označava terminom *daimonion*) kada je ušao u razgovor o snovima i o proricanju prema snovljenjima. Premda je Aristotel tu pokazao načelnu spremnost da većinu snova objasni kao odzvuke onoga što je doživljeno ranije, na javi, i on je priznao postojanje proročkih snovljenja. A i pri tome se, kako inače rado čini, pozvao na iskustvo koje nas — kako napominje — uči da vizionarske snone i doživljaje imaju najviše ne-uki, obični ljudi. Otuda je zaključio da proročka snovljenja ne mogu dolaziti od onog najvišeg božanstva, koje je on filosofski zamišlio kao prvog pokretača svega u svetu. Jer, smatrao je Aristotel, taj bi apstraktni bog uspostavlja vezu upravo s najmisaojnjim, u logičkom i filosofskom mišljenju najiskusnijim ljudima. Rukovođen ovakvom spekulacijom, Aristotel je, onda, i zaključio da proročki snovi moraju imati svoje prave uzročnike u oblasti nižih duhovnih sila, onih koje obeležava termin *daimonion*.

Nije začudno što su stočari pokazivali posebno zanimanje za proročka znamenja i tumačenje snovljenja. (Njihova filosofija nazivana je u novije vreme i materijalističkim panteizmom, jer kosmos vidi kao celimu kojom upravlja božanska »vatra«.) Svaki pokret i svako zbivanje u prirodi bili su, za stočare, posledica ili znak sudsinskog predodređenja. Isto tako nije čudno što su se pitanjima koja se tiču proricanja i snovljenja mnogo bavili pozni platoničari i novoplatoničari, odgovorni za razvoj poznoantičke i ranohrišćanske demonologije. Ako sve ovo držimo na umu, nije, dakle, neumesno pitanje da li je i kako Artemidor, u teorijskim postavkama svoga *Tumačnika snova*, bio dužnik filosofskih teorija o snevanju i snovljenjima.

*

Pitanje o filosofskim implikacijama Artemidorovog sanovnika povezano je s pitanjem kojem sloju obrazovanih ljudi je ovaj autor iz II veka naše ere pripadao. Ovo je pitanje dosta važno i ako gledamo na to na kojoj se razini tumačenje snova kretalo u prvim vekovima naše ere. No, kada je reč o Artemidoru, odgovor nije sasvim lako dati. Artemidorov spis pripada, naime, onoj vrsti štiva, mnogo korišćenog i dosta umnožavanog, koje, prilikom prepisivanja, lako podleže izmenama, i to ne samo u jeziku. Napori da se kroz moguće nanose rukopisnog predanja sasvim tačno raspozna Artemidorov jezik, a kroz jezik i stepen njegove obrazovanosti, nisu urodili saglasnim zaključcima. Na jednoj strani, uočljiva je u Artemidorovom tekstu težnja da se jezik književno uboliči prema modelu klasične antičke proze. Na drugoj strani, u tekstu koji je nama sačuvan, ima padova u savremenim i govornim jezikim. Možda kriticu tu treba prisati izvorima kojima se Artemidor služio. Neki od njih bili

su, verovatno, i s niskih stepenica mantičke literature. Moguće je, opet, i to da je Artemidorov jezik pretrpeo vulgarizaciju pri-kom prepisivanja. (Najstariji rukopis Artemidorovog *Tumačnika snova* je iz XI veka, a našao ga je J. Laskanis, aprila 1942, u Kandiji na Kritu.) Ipak, među Artemidorovim izvorima bili su, nesumnjivo, i autori filosofskih sklonosti, teorijski dobro potkovani. Neće, prema tome, biti neosnovano naše ranije tvrđenje da je Artemidor bio čovek znatnoga obrazovanja, premda ne treba oviše spremno nazivati stoičarem ili filozofom u nekom užem smislu reći.

U osnovi Artemidorovog zanimanja za oniromantiku nije, ni prvo ni prevashodno, teorijsko-filosofska problematika. Dakako, Artemidor ulazi u teorijsko razlikovanje između sna i snoviđenja, pa i u pitanja kategorizacije simbola viđenih u snu. Artemidor je umeo da se služi teorijskim tekstovima, filosofskim terminima i postavkama o snovima. Ali je njega teško sasvim usko vezati uz određeno filosofsko učenje. Ako, na primer, Artemidor koristi alegorijski i etimološki metod, a ova su, znamo to, bila naročito draga stoičarima, ovo još nije svedočanstvo o njegovom načelnom pristajanju uz stoičku filozofiju. Premda jesu snažno razvijeni u stoičkoj mantici, ti i takvi metodi prepoznatljivi su i prisutni već i u mnogo starijim tumačenjima snova. (Paralele se ne nalaze samo u starijoj grčkoj oniromantici, nego čak i u onoj vavilonskoj.)

Složenost pitanja o Artemidorovoj »filosofskoj orientaciji« dobro ilustruje poređenje s podudarnim stavovima kakve nalazimo kod dva veka starijeg Cicerona i kod dva veka mlađeg rimskog antikvara Makrobija. Artemidorovo razlikovanje običnih snova (*enypnion*) i proročanskih snoviđenja (*oneiros*) zasniva se na shvatanju da prvi, dakle sni u kojima nema predskazivanja, dolaze od doživljenih utisaka, odnosno zavise od afektivnih stanja psihe, dok se druga, dakle prava snoviđenja, javljaju samo ljudima koji su afekti savladali i oslobođili se nerazumnog straha i prazne nade, pa i svakog neumerenog fizičkog uživanja. Teza prema kojoj afekti otupljuju moć mišljenja i tačnog prosuđivanja u čoveku (*logistikon*) i tako preče pogled na čistu, transcendentalnu istinu, imala je važno mesto u antičkim filosofskim razmatranjima o moralnosti i sposobnosti za sagledavanje budućnosti u vizijama i snoviđenjima. Rana tačka u tim razmatranjima je mesto iz Platonove *Države*, gde Sokrat kazuje kako umerenost u životu i tačnost u mišljenju omogućuju čovekovom duhu da sagleda istinu u snu.⁸ Parafrazu toga mesta iz Platona nalazimo u Ciceronovom spisu *O proricanju*. Ciceron se u ovome tekstu još i na drugim mestima služi rečima koje se podudaraju s onima koje, docnije, upotrebljava Artemidor.⁹ Slično višestruko prelamanje karakteristično je i za drugu gore spomenuto podudarnost, onu između teorijskih izlaganja o snovima kod Artemidora i Makrobija. Podsećam samo da je Artemidor proglašavan stoičarem, a da je Makrobije bio stvarno sklon pitagorskim i platoskim učenjima (tačnije, novoplatoskim). Dosadašnja ispitivanja su, naime, pokazala sledeće: gde se iskazali o oniromantici podudaraju kod Cicerona i Artemidora, odnosno kod Artemidora i Makrobija, svi ovi pisci najviše duguju stoičaru Posejdioniju iz Apameje. Ovaj veliki predstavnik srednjeg stoicizma uneo je u svoj spis o mantici neke pitagorske i platoske elemente.¹⁰ (Kazivao je, između ostaloga, da se čovečji duh može oslobođiti »telesnih okova« u snu i tako gledati budućnost.) Otuda je, onda, razumljiv i sinkretistički karakter Artemidorovih teorijskih iskaza o snoviđenjima, oboje-nih ipak jačom primesom stoičkih stavova.

Umesto da zađemo u pojedinosti Posejdionićeve, Artemidoreve ili Makrobijevih teorija o snovima, biće dovoljno ako se setimo nekolikih podataka koji svedoče o mestu oniromantike u obrazovanju krugovima Artemidorovog vremena. Poznat istoričar Dion Kasije, pisac *Rimske istorije* (na grčkom jeziku), započeo je svoju književnu karijeru spisom o snovima i proročkim znamenjima, i to takvim koja su nagoveštavala Septimiju Severu dolazak na carski presto. Nije bila u pitanju tek smišljena igra spretnoga dvoranina. Dion kazuje da ga je i na pisanje istorije naveo njegov *daimonion* i da su ga, tokom rada na obimnom delu, češće bodrila — snoviđenja. Da je ovakvo verovanje bilo rasprostranjeno među obrazovanim ljudima u II veku nove ere, pokazuju nam i spisi Elija Aristida. Ovaj grčki sofista i besednik otkriva u autobiografskim tekstovima gotovo detinjastu veru u Asklepija. Zabeležio je niz svojih viđenja i snoviđenja u kojima je, navodno, razgovarao s ovim bogom-lekarom.

Kako nanovo vidimo, verovanje u proročka snoviđenja bilo je u prvim vekovima naše ere jednako rasprostranjeno među obrazovanim stanovništvom Rimskog Carstva — Grcima, Rimljima i Hebrejima — kao i među prostim pukom. I sam Artemidorov *Tumačnik snova* ne samo da je sačinjen na osnovu brojnih pisanih izvora, nego sadrži i »materijal s terena«, sakupljen, kako pisac kaže, na drugim putovanjima po istočnom Sredozemlju, Grčkoj i Italiji.

*

Artemidorov *Tumačnik snova* zbirno je mesto mnogih i davnijih predanja. Ima u njemu i odjeka određenih Pitagorinih i Empedoklovinih uputstava. Ovi rani grčki mislioci su, naime, govoreći o proročkim snovima, zabranjivali uzimanje hrane ko-

ja nadima. (Videli smo da i Artemidor osporava proročku vrednost snovima izazvanim pretrpanim stomakom.) Važnost ove pojedinosti u oniromantici dokazuju razna svedočanstva. Slična dijetetska uputstva daje podrobnno, oko godine 400. stare ere, i najstariji nama sačuvani tekst o mantičkim snovima.¹¹

Artemidorov *Tumačnik snova*, ponovimo i ovo na kraju, jeste i najvažniji posrednik antičkih znanja o snovima za potonju Evropu. U Vizantiji je Artemidor uživao velik ugled. Pored Artemidorovog, tu se javljao i jedan sanownik pripisan proručniku Danilu. (Izvori su, čini se, zajednički Artemidoru i »Danilu«.) U vizantinskoj književnosti ušle su i neke prerade ili izvodi iz takozvanog Astrampsihovog sanovnika. Ovaj sanownik je, pretpostavlja se, nastao takođe negde u prvim vekovima naše ere, i to na grčkom jezičkom području. Samo je pripisan nekom tobožnjem persijskom magu Astrampsihu. Neposredan uticaj na Zapad Artemidor je vršio naročito od vremena publikovanja grčkog teksta u Veneciji, godine 1518. Latinski prevod dao je Kor-narius već godine 1539, u Bazelu. Grčki tekst s naporednim latinskim prevodom objavljen je ponovo u Parizu 1603. godine. U pariskom izdanju Artemidorovom obimnom priručniku dodate su i dve kraće »rasprave« u stihovima — tzv. Astrampsihov i Nićiforov sanownik. U ovim pesmama, ako se ti proizvodi mogu tako nazvati, svakome je snu, odnosno simbolu, posvećen po jedan stih. A stihovi su poredani azbučnim redom. Isti je postupak bio uobičajen i u latinskoj srednjovekovnoj književnosti, gde se u tome vidu javlja takozvani Danilov sanownik. (U X veku, na primer, pod naslovima kao: *Interpretations somniorum Danielis prophetae revelatae ab angelo missa a Deo*.) Vrsta tumačenja datih u ovim sažetim sanovnicima prepoznatljiva je iz sledećih nekoliko primera: »aerem serenum videre lucrum significat« (»videti vedro nebo znači dobitak«); »intestina sua videre secreta manifesta« (»videti sopstvenu utrobu znači otkrivene tajne«); »aves cum se pugnare videre fecundiam significat« (»videti gde se ptice međusobno bore znači plodnost«).

Slediti ovakva tumačenja unazad, do Artemidora i u još starija vremena, zanimljivo je, a ponekad i sasvim moguće. Pratiti puteve kojima su tumačenja iz Artemidora, Astrampsija, Nićifora i Danila potekla u evropske sanovnike posao je težak i zametan, a još čeka na istoričara kulture odgovarajućeg obravnavanja i interesovanja.

NAPOMENE:

¹ Aesch. *Prom.* v. 485—486.

² Artem., *Onirocrit.* II, 13, ed. R. A. Pack p. 126—127.

³ Opise zmajeva slične onima u novijem folkloru nalazimo u antičkoj knjizi npr. kod Filostrata (*Vita Apollonii*, III, 8), Elijana (*De natura animalium*, XVI, 39).

⁴ Luc. *Philopseudes*, 32.

⁵ Up. Zenobius, Cent. II, 1; Diogenianus (e codice Vindobonensi), Cent. I, 52.

⁶ Up. J. C. Lawson, *Modern Greek Folklore and Ancient Greek Religion*, University Books, New York 1964, str. 303 i d.; D. S. Loukatos, *Eisagoge sten Ellenike Laographia*, Atina 1977, str. 245.

⁷ Vidi G. E. R. Lloyd, *Magic, Reason and Experience*, Cambridge U. P., 1978, str. 15 i d., 38 i d.

⁸ Plat. *Rep.*, 571—572.

⁹ Cic. *De div.*, 1, 60 i 1, 121.

¹⁰ Vidi C. Blum, *Studies in the Dream-Book of Artemidorus*, Almqvist & Wiksell, Uppsala 1936, str. 58—71.

¹¹ Rasprava nosi naslov *Peri enypnion* i uvršćena je, kao četvrta knjiga spisa *Peri diaites*, u korpus Hipokratovih spisa.

